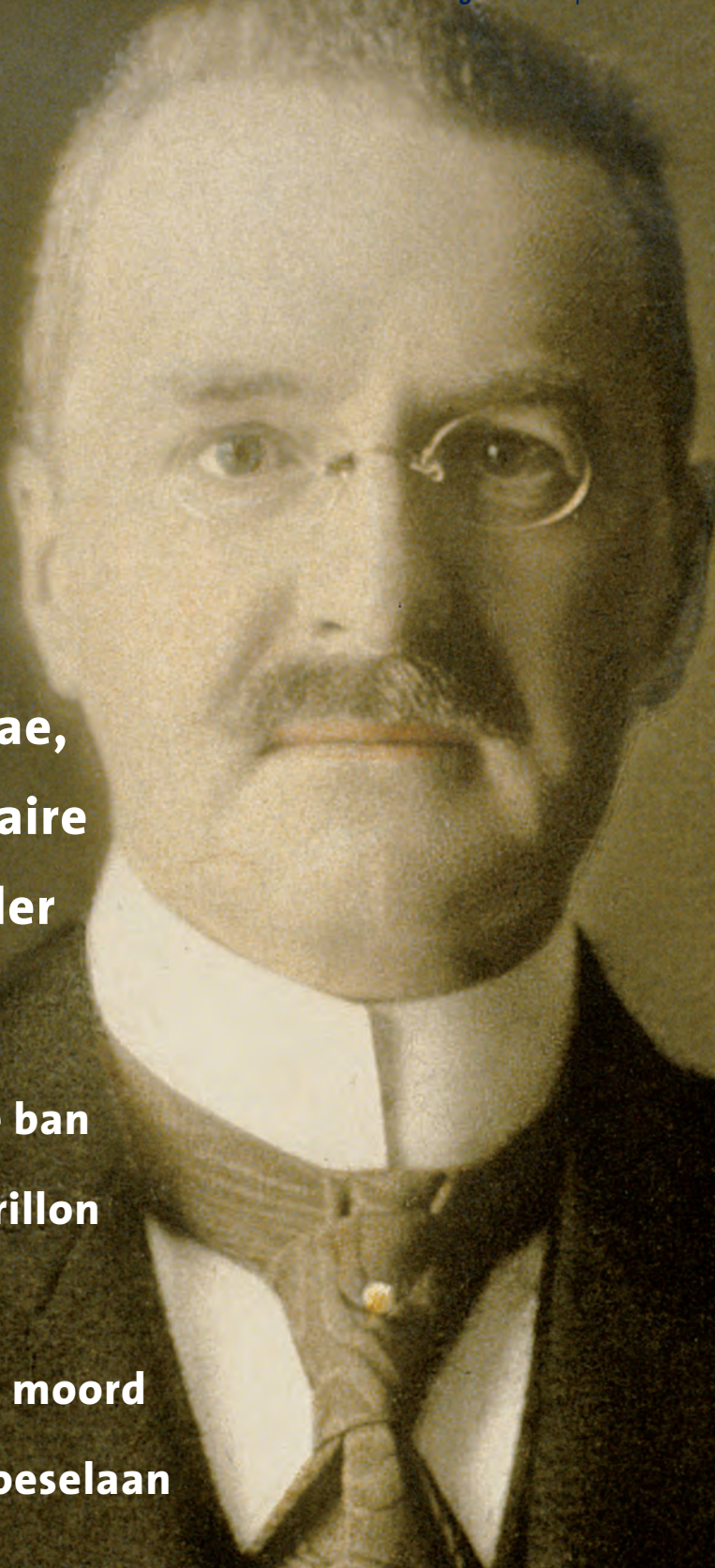

Oud Utrecht

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

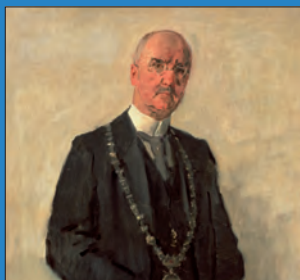
**Fockema Andreae,
mateloos populaire
burgervader**

**Utrechters in de ban
van het carillon**

**Terroristische moord
aan de Croeselaan**

Inhoud

32

Burgemeester 'tot uwen dienst'

Liefst twee tentoonstellingen zijn er dit voorjaar gewijd aan J.P. Fockema Andreae, van 1914 tot 1933 burgemeester van Utrecht. Niet alleen was hij een tomeloos werker, mateloos populair onder de bevolking, maar ook autoriteit op het gebied van stedenbouw en initiatiefnemer tot de oprichting van Oud-Utrecht.

44

Muziek voor alle seizoenen

De Utrechtse Klokkenspel Vereniging bestaat 80 jaar, een periode waarin de carillons van Dom- en Nicolaïtoeren gerestaureerd werden, talloze zomeravondconcerten plaats vonden en de aloude beiaard met gemak de 21e eeuw haalde.

48

Dodelijke schietpartij aan de Croeselaan

Een dode en een zwaargewonde, dat was op 22 september 1977 de trieste balans van de confrontatie tussen Knut Folkerts, lid van de Rote Armee Fraktion, en twee Utrechtse politiemannen. Reconstructie van een bloedige botsing die de gemoederen nog steeds bezig houdt.

32

Bettina van Santen

'Hij wijdde al zijn trouw aan Utrecht'

Burgemeester J.P. Fockema Andreae (1879-1949)

37

Signalement

38

Kaj van Vliet

Op zoek naar het ontstaan van de Teerling

Reconstructie van een verdwenen stukje middeleeuws Utrecht - 2

44

Maurice van Lieshout

Betoverd door de klanken van het carillon

Utrechtse Klokkenspel Vereniging 80 jaar

48

Jacco Pekelder

De kwestie Folkerts: schuldig aan de dood van een brigadier (1977)

Serie Verhitte gemoederen - 2

53

Agenda en berichten

*Eerste steenlegging door Fockema Andreae
voor het Fysiologisch laboratorium aan de
Croeselaan (nu: Vondellaan), 1929*

□ HUA, ARCHIEF FOCKEMA ANDRAE

‘Hij wijdde al zijn trouw aan Utrecht’

Burgemeester J.P. Fockema Andreae (1879-1949)

Joachimus Pieter Fockema Andreae was burgemeester van Utrecht van 1914 tot 1933. Tijdens zijn burgemeesterschap maakte de stad een onstuimige groei door, mede dankzij zijn ambitie en inzet. Toen hij in 1933 vrij onverwacht naar Groningen vertrok, was de stad dagenlang in rouw.

Fockema Andreae krijgt deze maanden volop aandacht in het Centraal Museum en Architectuurcentrum Aorta.

‘Een autoriteit op het gebied van stedenbouw’

Joachimus Pieter Fockema Andreae werd geboren op 30 juli 1879 in Leiden, waar zijn vader hoogleraar oudvaderlands recht was. De jonge Fockema Andreae koos voor de rechtenstudie in zijn geboortestad en promoveerde in 1904 cum laude. In datzelfde jaar verhuisde hij naar Utrecht, waar hij bij de gemeente in dienst kwam als ambtenaar op de secretarie. In die functie hield hij zich bezig met openbare werken en volkshuisvesting, beleidsterreinen die zijn grote interesse hadden. Juist in die tijd werd overheidssturing van volkshuisvesting en ruimtelijke orde-

ning steeds belangrijker gevonden, mede dankzij de invoering van de Woningwet in 1901. Fockema Andreae verdiepte zich grondig in de bouwproblematiek en stelde zich zelf steeds persoonlijk op de hoogte van situaties in de eigen stad. Al snel trok hij dan ook de aandacht van burgemeester Reiger en toen in 1907 de wethouder openbare werken overleed, haalde Reiger de 28-jarige ambtenaar naar het college om deze post te vervullen. Daartoe moest hij nog wel eerst in de raad gekozen worden, maar daar zorgde de liberale Utrechtsche Kiesvereniging voor. Fockema Andreae was een liberaal maar geen partijman.

Burgemeester Reiger werd na zijn plotselinge overlijden in 1908 opgevolgd door mr. F.A. baron van Lynden. Fockema Andreae werd in datzelfde jaar en in 1911 in de raad herkozen en behield al die jaren de portefeuille van openbare werken. Zijn interesse voor de nog jonge discipline van de stedenbouw werd gevoed door enkele buitenlandse reizen en door contact met enkele baanbrekende stedenbouwkundigen in binnen- en buitenland. Het resulteerde in 1912 in een publicatie *De Hedendaagsche Stedenbouw*. In dit boek illustreert Fockema Andreae, op de titelpagina vermeld als ‘wethouder der gemeente Utrecht’, aan de hand van voorbeelden in diverse Europese steden, waar goede stedenbouw aan behoort te voldoen en welke middelen de stedenbouwer hiertoe ter beschikking staan. Onderdeel van het boek is een serie van 85 foto’s waarvan er 32 straatbeelden (‘goed’ en ‘fout’) uit Utrecht weergeven. Hij was er persoonlijk met een fotograaf in de stad op uit getrokken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat burgemeester Fockema Andreae enkele jaren later een vurig pleitbezorger werd van het grote uitbreidingsplan dat de beroemde Nederlandse stedenbouwkundige H.P. Berlage samen met de directeur Gemeentewerken N. Holsboer voor Utrecht had gemaakt.

‘Interesse voor alles wat met het oude Utrecht samenhang’

Fockema Andreae was als wethouder en later als burgemeester een bestuurder die altijd vooruitkeek, maar wel met respect voor het verleden. Zijn kennis van de geschiedenis van Utrecht was enorm en hij publiceerde daarover meerdere malen. Maar ook in de praktijk erkende hij ‘het belang van het behoud der monumenten welke de schoonheid eener stad verhoogen’. Illustratief is wat in de *Provinciale Almanak* van 1927 over hem werd geschreven: ‘Geen gelegenheid liet hij voorbijgaan om iets wat den welstand bevorderde tot stand te brengen. Zoo gaf

instellen van de monumentenverordening en stond aan de wieg van de oprichting van de Vereniging Oud-Utrecht in 1923. Tijdens zijn burgemeesterschap kwam de restauratie van de Domtoren gereed (1929). Hij gaf architect Van Heukelom tijdens de restauratie opdracht om de St. Michaelskapel opnieuw in te richten en gebruikte deze vervolgens voor officiële ontvangsten. Zijn interesse voor de oudheid werd rijkelijk beloond met twee spectaculaire opgravingen: die op het Domplein met de ‘ontdekking’ van het Romeinse castellum en de vondst van het Utrechts schip op de grens met buurgemeente Zuilen. Het mag ook geen ver-

‘Hij heeft Utrecht zien uitgroeien tot het belangrijke centrum des lands’

Tijdens Fockema Andreae’s bewindperiode maakte Utrecht een enorme transformatie door. Het aantal inwoners bedroeg bij zijn aantreden in 1914 een kleine 124.000 en bij zijn afscheid in 1933 was het gegroeid tot ruim 159.000. De woningvoorraad groeide in diezelfde periode van 27.940 naar 39.608 woningen. Wijken als Ondiep, Oog in Al, Rivierenwijk, Tuinwijk en ‘het Wilhelminakwartier’ (de Schildersbuurt en omgeving) waren in die jaren tot stand gekomen. De groei van de stad had alles te maken met de vestiging van belangrijke werkgevers. Tij-

35. UTRECHT. Straatsplitsing Maetsuyckerstraat.

36. UTRECHT. Straatsplitsing van Imhoffstraat.

37. UTRECHT. Bebouwing Zaagmolenkade.

38. UTRECHT. Bebouwing Bankplein.

Voorbeelden van volgens Fockema Andreae ‘foute’ straatbeelden in Utrecht

□ UIT DE HEDENDAAGSCHE STEDENBOUW (1912)

hij zich eens persoonlijk veel moeite om een eigenaar van een der typische ouderwetsche huizen aan de Vischmarkt, die dat perceel wilde verbouwen, te bewegen den nieuwen gevel zooveel mogelijk in overeenstemming met de andere oude gevels aldaar te brengen. Dit is hem tenslotte na veel onderhandelen gelukt.’ Hij was medeverantwoordelijk voor het

bazing wekken dat hij Het Provinciaal Utrechts Genootschap (PUG) een warm hart toedroeg en in 1919 de aanschaf van tien nieuwe vitrines mogelijk maakte voor hun oudheidkundige verzameling. Hij zou ook nog enige tijd het voorzitterschap op zich nemen.

dens de Eerste Wereldoorlog werd het initiatief genomen tot de oprichting van de Jaarbeurs, een initiatief waar Fockema Andreae samen met W.A. van Zijst flink aan had getrokken. De Jaarbeurs bleek een belangrijke stimulans voor de handelspositie van Utrecht.

Fockema Andreae schrijft in zijn *Hedendaagsche Stedenbouw* dat een stad zich goed moet beraden op zijn 'karakter': is het een handelsstad, een marktstad, een havenstad? De stedenbouwer zou daar bij zijn plannen terdege rekening mee moeten houden. In dit strategisch 'vooruit'denken over de stad paste het dat de vee- en groentemarkten van Utrecht een nieuwe en moderne outillage kregen. Beide verhuisden uit het centrum (Vredenburg en Paardenveld) naar een groot terrein aan de Croeselaan, waar niet alleen een moderne veilinghal kwam, maar ook een haven werd aangelegd. De vrijgekomen ruimte op het Vredenburg werd in beslag

genomen door het eerste vaste Jaarbeursgebouw. Op het Paardenveld kwam het nieuwe hoofdbureau van Politie. Utrecht stad werd tijdens zijn bestuur verrijkt met een groot aantal nieuwe openbare gebouwen. Fockema Andreae stelt in *Hedendaagsche Stedenbouw* dat een gemeente zelf het goede voorbeeld moet geven: 'Men kan zonder overdrijving zeggen, dat de beste stadsplannen niet tot hun recht komen, als de bebouwing leelijk is [...] daarom dient er bijzondere aandacht besteed te worden aan het uiterlijk der van gemeentewege te stichten openbare gebouwen en aan de plaatsing van publieke bouwwerken in het algemeen [...]

Met weinig, mits goed geplaatste schoone gebouwen, kan men in dit opzicht buitengewoon veel doen.' Gelukkig kon Fockema Andreae beschikken over een Dienst Gemeentewerken met enkele zeer getalenteerde architecten, onder wie J.I. Planjer en G. van der Gaast. Zij waren verantwoordelijk voor een aantal van de mooiste gebouwen uit die jaren, zoals het politiebureau Tolsteeg, het Stedelijk Gymnasium en het paviljoen in het Wilhelminapark.

'De stad is uit haar kleeren gegroeid'

Een belangrijke voorwaarde voor de modernisering en uitbreiding van Utrecht was een gemeentelijke herindeling. Al

Twee tentoonstellingen

Fockema Andreae is als wethouder en later burgemeester van grote betekenis geweest voor Utrecht. Toch kennen de meeste Utrechters tegenwoordig zijn naam alleen nog van buslijn 4 en wellicht dat enkelen weten dat er in het Wilhelminapark een 'Fockema Andreaebank' staat, door de burgers geschonken bij zijn 12,5-jarig burgemeestersjubileum. Maar bij zijn afscheid in 1933 schreven de kranten pagina's vol over

Menukaart van diner (25 april 1931) ter gelegenheid van de opening van het nieuwe politiebureau aan het Paardenveld. Dit is een van de honderden menukaarten in het archief van Fockema Andreae. Bijna alle diners werden gehouden bij Huize Mole naar aan de Lange Nieuwstraat.

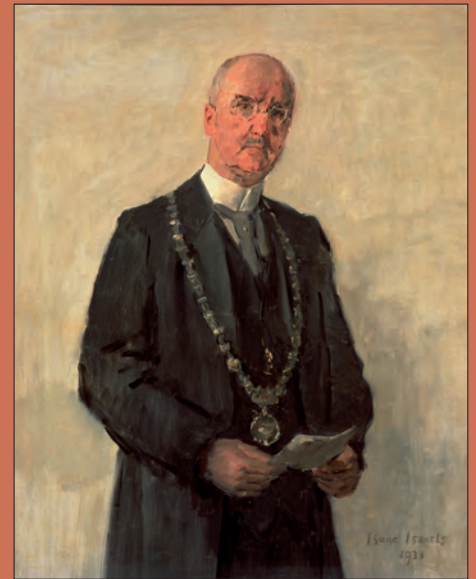
□ HUA, ARCHIEF FOCKEMA ANDRAE

zijn verdiensten. Een krant vat zijn betekenis voor de stad als volgt samen: 'Er zijn in Utrecht groote dingen gebeurd, maar er zijn geen dwaze dingen gebeurd.' Een burgemeester die zo'n indruk achterlaat, verdient een tentoonstelling.

Die tentoonstelling is mede mogelijk, omdat Fockema Andreae een verzameling voorwerpen uit zijn Utrechtse burgemeesterperiode aan het Centraal Museum naliet. Zo zijn er het zilveren fluitje, dat hij gebruikt had bij de officiële opening van het sportterrein aan de Thorbeckelaan op 21 mei 1923, en een zilveren schaar waarmee hij het lint doorknipte voor de nieuwe veemarkt op 3 oktober 1928. Maar ook een zilveren troffel, die hij gebruikte op 28 juli 1921 bij de eerste steenlegging van een woningcomplex van de Utrechtse Christelijke Besturenbond in Rivierenwijk (Schipbeekstraat e.o.).

Het belangrijkste stuk in de historische collectie van het Centraal Museum is het portret dat Isaac Israëls van hem schilderde bij zijn afscheid in 1933. Bijzonder is ook een aantal brieven, dat burgers hem persoonlijk schreven: scheldbrieven en smeekbedes. Deze komen uit zijn persoonlijk archief dat op Het Utrechts Archief aanwezig is. Al deze voorwerpen en nog vele meer zijn te zien op de tentoonstelling in het Centraal Museum.

Gezien de betekenis van Fockema Andreae voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van Utrecht zal architectuurcentrum Aorta tegelijkertijd een expositie wijden aan deze kant van zijn bestuur. Zijn eigen exemplaar van *De Hedendaagsche Stedenbouw* zal hier te zien zijn te midden van beelden die de groei van Utrecht in de periode 1914-1933 illustreren. Natuurlijk is er

Isaac Israëls, Portret van burgemeester dr. J.P. Fockema Andreae, 1933

□ HET CENTRAAL MUSEUM

het uitbreidingsplan van Berlage/ Holsboer en wordt in tekst en beeld de visie van Fockema Andreae op 'het stedenschoon van Utrecht' getoond.

De tentoonstelling in het Centraal Museum (Nicolaaskerkhof 10) is t/m 25 mei te zien van dinsdag t/m zondag van 11 tot 17 uur, die in Architectuurcentrum Aorta (Achter de Dom 14) t/m 3 mei op woensdag t/m vrijdag van 12 tot 17 uur en op zaterdag van 13 tot 17 uur. In het kader van de exposities worden twee lezingen gehouden: door Maarten Brinkman over Fockema Andreae zijn leven en zijn werk en door Bettina van Santen over Fockema Andreae: 'De Hedendaagsche Stedenbouw' en Utrecht in de jaren 1914-1933. Zie voor de data en meer informatie: www.aorta.nu.

in 1909 kreeg de toenmalige directeur gemeentewerken van het College van B&W - met Fockema Andreae als wethouder openbare werken - de opdracht schetsplannen te maken voor grensuitbreiding. In 1911 was dit schetsplan gereed, maar de realisering zou nog decennia op zich laten wachten. In het uitbreidingsplan van Berlage en Holsboer van 1920 was ook al ruim over de bestaande gemeentegrenzen met Zuilen, Jutfaas en Maartensdijk heen gepland, in de hoop dat het moment van grenswijziging niet al te ver weg meer was. Terwijl de daadwerkelijke grenswijziging uitbleef, groeide de buurgemeente Zuilen bijna aan Utrecht vast en bouwden Maartensdijk en Jutfaas 'parasitaire' bebouwing tegen de gemeentegrenzen aan (Tuindorp en oud-Hoograven). Fockema Andreae bleef tijdens zijn gehele ambstperiode in Utrecht een vurig pleitbezorger voor de grenswijziging, maar ditmaal was hem geen succes beschooren. Enkele dagen na zijn afscheid als burgemeester in 1933 werd het voorstel door Gedeputeerde Staten in een openbare zitting behandeld en niet gehonoreerd.

'Hij wijdde al zijn trouw aan Utrecht'

De werklust van Fockema Andreae was ongekend. Ongetwijfeld was zijn ongetrouwde staat een voordeel om zowel overdag als 's avonds volop bestuurlijk bezig te zijn. Maar waarschijnlijk was hij er de persoon ook naar om al zijn tijd te investeren in het werk. Als wethouder openbare werken ging hij bij lastige kwesties vaak persoonlijk even ter plekke kijken. Deze gewoonte hield hij ook tijdens zijn burgemeesterschap vol. In een groot krantenartikel ter gelegenheid van zijn 12,5-jarig ambtsjubileum schrijft de journalist vol bewondering dat de burgemeester vaak 's nachts pas om drie uur naar bed gaat, om 's morgens om negen uur weer fris op het werk te verschijnen. Tijdens zijn bijna 20-jarige burgemeesterschap sloeg Fockema Andreae geen enkele raadsvergadering over en kwam hij er voor terug van vakantie. Elke avond was hij wel ergens in de stad - en soms erbuiten - aanwezig als erevoorzitter of bestuurslid of als geïnteresseerde burger. Hij bezocht regelmatig toneelvoorstellingen, voetbal- en andere sportwedstrijden. Zo was hij een groot liefhebber van biljarttoernooien. Dit alles blijkt uit de enorme verzameling krantenknipsels die hij zelf heeft bijgehouden. Vanaf de eerste dag van zijn bur-

Eerste steen met opschrift van woningbouwcomplex Rivierenwijk, aangebracht door Fockema Andreae op 21 juli 1928

□ FOTO: DIENST MONUMENTEN, GEMEENTE UTRECHT

gemeesterschap tot op de laatste hield Fockema Andreae een plakboek bij waarin elke gelegenheid, elke toespraak, elke gebeurtenis en elk etentje waar hij zelf bij aanwezig was, werd ingeplakt. De bij zijn aanvaardingsrede van 30 maart 1914 uitgesproken wens, dat hij voor de inwoners van de stad een 'burgervader' wilde zijn, een burgemeester 'tot Uwen dienst', bleek geen loze belofte. Hij investeerde bijzonder veel tijd in contacten met de bevolking en dat maakte hem mateloos populair.

Groot was dan ook de teleurstelling toen Fockema Andreae in 1933 onverwachts zijn vertrek aankondigde. En dat terwijl hij nog geen jaar eerder - in 1932 - voor een derde termijn als burgemeester van Utrecht was benoemd. Per 1 december 1933 werd hij benoemd tot Commissaris van de Koningin in de provincie Groningen. De kranten berichtten over zijn plotselinge afscheid als betrof het een overlijden. Men verhaalde dat er mensen op straat gehuild hadden bij het horen van het bericht. Het afscheid van Utrecht bleek ook Fockema Andreae zelf achteraf niet mee te vallen en zijn nieuwe functie stelde hem teleur. Al na drie jaar legde hij zijn ambt in Groningen neer en keerde terug naar de omgeving van Utrecht. Hij vestigde zich in Bilthoven, waar hij zich vooral toelegde op het publiceren over recht en geschiedenis. Kort voor hij zich weer in de stad Utrecht

wilde vestigen, overleed hij op 27 juli 1949 in het Diaconessenhuis. Hij had nog net voor zijn overlijden te horen gekregen dat een vlak daarbij gelegen straat naar hem zou worden vernoemd. Oud-burgemeester Fockema Andreae werd opgebaard in het stadhuis van Utrecht en velen hebben daar nog een keer afscheid genomen van 'hun burgemeester', zij het nu definitief.

Bronnen

Alle citaten over stedenbouw zijn afkomstig uit F.P. Fockema Andreae, *De Hedendaagsche Stedenbouw* (Utrecht 1912).

De tussenkoppen in dit artikel zijn citaten uit het krantenartikel 'Onze burgemeester gaat heen', verschenen in het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, donderdag 2 november 1933 (avondeditie). Deze en andere krantenknipsels zijn aanwezig in het archief van Fockema Andreae in Het Utrechts Archief, inv. Nr 831-11. j.p. fockema andreae (1879-1949), burgemeester van utrecht.